

1.3. Суспільні блага та соціальний капітал

В сучасних умовах постійно постають питання щодо сучасної економічної теорії формування категоріального апарату для кращого розуміння складних економічних процесів та явищ.

Економічні категорії визначаються відповідно до взаємозв'язків та взаємозалежностей всередині сучасної економічної системи, що знаходиться в постійному русі та трансформації.

Важливість формування соціального капіталу обумовлена подальшим розвитком соціально-орієнтованого суспільства, що базується на задоволенні потреб індивідуумів.

В сучасній економічній та політичній літературі точиться постійна наукова дискусія стосовно формування складових соціального капіталу та його впливу на якісні характеристики суспільства. В основі існування індивідуумів лежить задоволення потреб та надання (споживання) благ. Темі задоволення потреб присвячено достатньо наукових праць.

В нашому дослідженні ми розглянемо категорію «блага», «суспільні блага» та їх вплив на формування категорії «соціальний капітал».

Благо – це все, що містить в собі певний позитивний сенс: предмет, явище, продукт праці, що задовольняє певну людську потребу і відповідає інтересам, цілям, спрямуванням індивідуумів. До благ можна віднести природні та суспільні явища, які задовольняють окремі людські потреби, сприяють соціальному прогресу. Кожне благо, яке корисне одному індивідуумів буде корисне і іншому і не має якості, які спонукають індивідуума, піти на деяку жертву, щоб їх отримати (працю, продукт, що може попасти під категорію «гранична корисність»[1].

Питаннями формування теорії суспільних благ і їх визначення особливостей та природи зустрічається в працях таких науковців як: М. Алексеєнко, М. Бунге, Дж. Б'юкенен, Дж. Гелбрейт, К. Ерроу, Р. А. Масгрейв, У. Мацолла, А. Маршалл, К. Менгер, Д. Норт, М. Олсон, А. Рубінштейн, А. Сміт, Дж. Стігліц, М. Туган-Барановський, П. Чомпа, Ф. Щербина та ін. Можна виділити також деяких українських дослідників як В. Базилевич, Г. Башнянин, О. Длугопольський, М. Кічурчак, Л. Краснікова, В. Куценко, І. Малий, А. Мельник, В. Мортіков, С. Мочерний, Ц. Огонь та інші.

Незважаючи на багатоплановість досліджень закордонних та сучасних дослідників залишилися недостатньо висвітленими окремі питання формування категорії «суспільні блага» як частини загальної проблеми, та їх вплив на соціальний капітал, яке базується на теорії еволюційно-генетичної парадигми.

В першу чергу необхідно з'ясувати відповідність перекладу з англійської мови «public goods», яке в перших перекладених виданнях трактувалось як суспільне благо чи товар [2, с. 55,]. Це пов'язано з тим, що термін «товар» використовувався в працях економістів-теоретиків, сформованими у межах теорії трудової вартості. Термін «благо» навпаки прийшов в нашу науку з теоріями граничної корисності.

Пропонуємо розглянути питання формування категорії «суспільні блага в працях науковців. Розглянемо підхід розвинутих країн з ринковою економікою при визначенні цих благ.

Основними характерними особливостями суспільних благ, на думку Дж. Е. Стігліца, є: по-перше - нормування користування ними є реальним; по друге - нормування користування ними є небажаним [3]. Тобто, всі ми цінуємо користь від отримання благ суспільного споживання, але оскільки кожен окремо вважає, що він отримує вигоду від блага незалежно від того, оплачує він ці блага чи ні, у індивіда немає стимулу платити за них добровільно. Прикладом такої ситуації є користування автошляхами, медичним обслуговуванням, упорядкування території сіл, освітлення та інше. Оплата цих благ в більшості випадків відбувається за допомогою системи оподаткування.

А. Смітом описані види суспільних благ і зовнішні форми процесу їх виробництва [4, с. 520-561], які активізують формування теоретичних конструкцій, які характеризують особливості виробництва суспільних благ, стану рівноваги, попиту та пропозиції.

Іншою особливістю суспільних благ є те, що виключення будь-якого з індивідів не повинно зменшувати кількості цього блага для решти. Наприклад, освітлення вулиць у вечірній час.

Деякі автори, такі як С.М. Панчишин, П.І. Островерх, З.Г. Ватаманюк, О.З. Ватаманюк, вважають, що термін «благо» належить до так званої забарвленої термінології, з огляду на це його часто вживають з певним означенням [5, с. 89]. Інші, такі як В.Д. Базилевич, дискутують по питанню дефініції «благо» і «товар», та вважають, що «історично та логічно категорії товару передувала категорія «благо», «економічне благо в умовах товарного виробництва набуває форми товару» [6, с. 139]. На нашу думку благо є набагато ширшою категорією ніж товар, в зв'язку з тим, що благо часто має нематеріальну форму, оскільки виражає економічні закони та явища, які задовольняють людські потреби.

Аналіз праць провідних науковців показує, що переважна більшість, даючи визначення терміну «суспільні блага», визначають основну характеристику задоволення потреб індивідуумів (користувачів), що збігаються з теоріями двадцятого сторіччя [7, с. 31; 8, с. 82].

Визначення суспільного капіталу з точки зору задоволення потреб користувачів звужує розгляд питання щодо їх виробництва, що співпадає з їх основними характеристиками: невиключеність у споживанні та відсутність суперництва у споживанні.

Класична школа в вивченні природи суспільних благ навпаки базується в першу чергу на їх виробництва та витратах, що їх супроводжують. А. Сміт писав, що «особа, яка сплачує певний податок, у кінцевому підсумку виграє від його запровадження та використання зібраних сум більше, ніж втрачає від сплати його» [4, с. 521].

Дж.С. Мілль визначав суспільне благо з таким підходом «...такий підхід, за якого податки, які сплачуються кожним членом суспільства, розглядаються як відшкодування за послуги, що одержані від суспільства» [9, с. 157].

С. Мочерний, Я. Ларіна, С. Юрій в визначенні суспільного капіталу показують, що характерним є намагання визначити головні чинники виробництва суспільних благ та ролі держави [9, с. 398].

Деякі українські вчені такі як С. Будаговська, О. Гриценко, О. Длугопольський, Л. Краснікова, І. Луніна, І. Малий, О. Ястремський [10, 11], розглядаючи феномен суспільних благ, досліджують їх на основі балансу доходів індивідуумів та розподілу між приватними та суспільними на основі попиту і пропозиції. Так О. Ястремський та О. Гриценко аналізували поведінку двох індивідуумів, через фіксацію параметрів споживчої поведінки обґрунтували принцип отримання суспільного блага та необхідну умову розподілу ефективності за Парето [10, с. 535]

До суспільних благ відносять ті блага, які ми отримуємо безкоштовно, тобто ті, за використання яких споживачі не платять [12]. Вони відповідають двом ознакам: виключність блага; благо як об'єкт суперництва. Виключно приватні блага є об'єктом суперництва. Більшість циркулюючих в економіці благ - приватні.

Суспільні блага не виключні та не є об'єктом суперництва. Не можна заборонити людям використовувати суспільні блага, а їх споживання одним індивідом не зменшує можливості їх використання іншими.

Дане твердження показує, що при користуванні суспільним благом недоречно виключати окремого індивідуума з користування благом через високі витрати, тому що окремих індивідуум не бере участі в фінансуванні витрат та робить неможливим їх розподіл через ринковий механізм.

Загальні ресурси – це об'єкт суперництва, але не виключний. Тобто, якщо один спожив якусь кількість благ від використання природних ресурсів, то цим зменшив кількість блага, яку міг би спожити інший індивід. Але споживання природних ресурсів не є виключним благом, оскільки плату стягнути з індивіда практично неможливо.

Природна монополія - виникає в тому випадку, коли благо виключне, але не є об'єктом суперництва.

Розглянувши ці характерні ознаки, ми вважаємо, що об'єкти соціальної інфраструктури на селі в підпадають під ці ознаки і їх можна розглядати як суспільні блага. Але для точності необхідно виділити суспільно-інституціональні та суспільно-соціальні блага. До останніх і будуть відноситися об'єкти соціальної інфраструктури. Це - школи, дитячі садки, об'єкти охорони здоров'я, житлово-комунальне господарство, газові мережі, телефон, торгівля продуктами харчування першої необхідності (хлібобулочні вироби, молочні продукти), клуби, бібліотеки, спортивні споруди та ін.[13].

Дослідження суспільних благ в першій половині двадцятого сторіччя набуло нового напрямку в зв'язку з розвитком економічної теорії ринкових відносин та зростання цікавості до теорії соціального капіталу.

На користь цього свідчать ознаки, за якими класифікують суспільні блага сучасні вітчизняні вчені, серед яких виокремлюють критерії типів об'єктів, рівня охоплення, джерел фінансування[12].

Суспільно-соціальні блага в свою чергу поділяються на чисті (досконалі) та змішані (недосконалі). Чистих суспільно-соціальних благ мало. Практично всі вони відносяться до забезпечення функціонування держави. В тому випадку, коли виняток в споживанні можливий, але не бажаний, або коли виняток в споживанні неможливий, але бажаний.

Віднесення суспільно-соціальних благ до недосконало суспільних, на думку деяких вчених [12], пов'язується з дією двох груп факторів: Обмеження можливостей використання та суперництва у споживанні немає доти, поки не досягнуто межі потужностей.

На думку Кічурчак М.В. у трансформаційному суспільстві постійно виникає потреба у перегляді ключових функцій держави через визначення організаційних меж надання нею суспільних благ, споживчої поведінки і механізмів розподілу доходів споживачами [14].

Порівнюючи поняття «приватного» і «суспільного» блага, І. Кауль пише, що суспільні блага необхідно розглядати як блага у суспільній сфері, цим він підкреслює, що суспільні блага не обмежуються тими, які забезпечуються державою, і тому навіть самі державні інститути та ринок можуть розглядатися як суспільні блага. Крім того, зазначається, що сам поділ на приватну і суспільну сфери виступає соціальною конструкцією [15].

В теорію суспільних благ внесли свою частину і українські учені, так П. Чомпа теж звернув увагу на категорію «благо» яку він вважав основою для задоволення людських потреб. Він був прихильником теорії цінності та на його думку «існування блага без вартості є неприпустимим; коли також повітря, вода, водоспад, музей не мають ринкової вартості, незважаючи на те, вони є благами, які служать для задоволення наших потреб» [16, с. 521].

Не можна не вказати на видатного українського ученого М. Туган-Барановського, який прагнув до максимально точного визначення економічних категорій для уникнення суперечностей та встановлення логічних взаємозв'язків між поняттями. Він зазначав, що «економісти чинять абсолютно правильно, надаючи великого значення поясненню і точному встановленню розуміння змісту звичайної розмовної мови в галузі господарських понять» [17, с. 73]. В своїх працях він проводить полеміку з іншими науковцями, які займаються даною тематикою, а саме В. Железновим, К. Марксом, К. Менгером, Дж. Ст. Міллем, А. Смітом, Д. Рікардо та ін.). Тематикою полеміки були основні економічні категорії вартість і цінність, товар і ціна, одиничне і народне господарство, тощо.

У своїй праці «Основи політичної економії» М. Туган-Барановський визначає, що в ринковій системі діють такі основні сили як ринок і держава: «По-перше, несвідомі, стихійні сили взаємодії одиничних господарств, які, як вже говорилося, складають важливий предмет вивчення політичної економії; по-друге, свідоме і цілеспрямоване регулювання господарських процесів суспільною владою» [17, с. 56].

У тих випадках, коли інтереси споживачів суспільно-соціальних благ однорідні і приймаються одноголосно, колективне надання суспільно-соціальних благ збільшує надлишок споживача, що в цілому позитивно впливає на добробут всього суспільства.

В економічній теорії існують визначені типи благ в залежності від можливостей оцінки їх якості споживачами, що засновано на доступності інформації про якість споживачеві. Виділяють досліджувані блага, досвідчені блага і довірчі блага.

Досліджувані блага – це вид благ, для яких відносні витрати оцінки якості до початку процесу споживання невеликі. Досвідчені блага – вид благ, для яких

відносні витрати оцінки якості (виробленого корисного ефекту). Невиключеність і неконкурентність суспільність благ призведе до того, що їх виробництво не може бути організовано на ринкових засадах.

Виробництво суспільно-соціальних благ виступає як економічна діяльність - надання великих чи малих вигод суспільству - яка не може ефективно здійснюватися приватним підприємством, приватне виробництво суспільних або колективних благ практично неможливе, тому, що вигоди від них таким чином розподіляються серед населення, що нема можливості усунути неплатників від споживання, тому жодне окреме приватне підприємство чи споживач не мають економічного стимулу в їх наданні.

Відтворення суспільних благ базується на врахуванні певних вихідних передумов для обґрунтування логічних висновків. Мних Є. пише «цей метод використовують від моменту виокремлення спеціальної системи знань і він передбачає творче осмислення ідей і принципів дослідження» [18, с. 84].

Сучасні економічні дослідження неможливі без використання методів математичного регулювання. Так В. В. Вітлінський, С. І. Наконечний, О. Д. Шарапов вважають, що для економічних досліджень необхідно використовувати інструментарій економіко-математичного моделювання, а підґрунтям цього є те, що «теорія моделювання відкрила широкі можливості в дослідженні різних об'єктів та явищ, особливо це стосується економіки, та є одним з найпотужніших методів пізнання» [19, с. 22], причому, як правильно вказує Вовк В. М. «отримані результати модельних експериментів інтерпретуються з рефлексією на реальну ситуацію, враховуючи чинники, які не бралися до уваги на етапі формалізації проблеми» [18, с. 16].

Такі моделі на нашу думку є абсолютно необхідними в дослідженні суспільних благ, що передбачає в простому наближенні виконання декількох етапів. Перша - постановка задачі, друге - створення або вибір моделі, третє - вивчення моделі, четверте - отримання результату та перевірка його на адекватність.

Перспективи подальшого вдосконалення теорії суспільних благ у вітчизняній науці обумовлені врахуванням різних форм соціальної взаємодії, існуванням диференційованих систем оцінки та соціальної корисності, розглядом держави як суб'єкта, який максимізує свою корисність [14].

Таким чином на сучасному етапі розвитку теорії соціального капіталу є перспективною і на нашу думку однією з складових розвитку цієї теорії є вивчення категорії суспільних благ, яка є підґрунтям для сприйняття теоретичних основ і незважаючи на методологічні та теоретичні труднощі, пов'язані із спробами продемонструвати емпіричне значення соціального капіталу.

Перспективною видається використання теорії соціального капіталу в дослідженнях аграрної економіки, в якій завжди приділялася увага соціальній складовій, але недостатньо досліджені питання соціальних неформальних аспектів розвитку сільського суспільства, довіри до уряду та держави в частині формування соціальних пріоритетів аграрної політики.

Список літератури:

1. Кларк Дж. Б. Распределение богатства: Пер. с англ. – М.: Гелиос АРВ, 2000. – 367 с.
2. Українсько-англійський словник/ [авт.-уклад. Подвозько М.Л.]. – К. : Держ. уч.-пед. вид-во«Радянська школа», 1957. – 1018 с.
3. Stiglitz J. E. Rethinking macroeconomics: What Failed, and How to Repair It / J. E. Stiglitz // Journal of the European Economic Association. – 2011. – Vol. 9 (4). – P. 591-645.
4. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. – М. : Соцэргиз, 1962. – 684 с.
5. Аналітична економія: макроекономіка і мікроекономіка: навч. посіб. : у2 кн. – Кн. 1: Вступ до аналітичної економії. Макроекономіка / [С.М. Панчишин, П.І. Островерх, З.Г. Ватаманюк, О.З. Ватаманюк та ін.] ; за ред. С. Панчишина, П. Островерха. – 4-те вид., випр. і доп. – К. : Знання, 2006. – 723 с.
6. Економічна теорія: Політекономія: підручник/ [В.Д. Базилевич, В.М. Попов, К.С. Базилевич, Н.І. Гражевська] ; за ред. В.Д. Базилевича. – 7-ме вид., стер. – К. : Знання-Прес, 2008. – 719 с.
7. Б'юкенен Дж.М. Суспільні фінанси і суспільний вибір: Два протилежних бачення держави: пер. з англ. / Дж.М. Б'юкенен, Р.А. Масгрейв. – К. : Вид. Дім«КМ Академія», 2004. – 175 с.
8. Гелбрейт Дж.К. Экономические теории и цели общества/ Дж.К. Гэлбрейт. – М. : Прогресс, 1979. – 406 с.
9. Економічна енциклопедія: у3-х т. / [під ред. С.В. Мочерного]. – К. : Видав. центр«Академія», 2000. – Т. 2. – 848 с.
10. Ястремський О.І. Основи мікроекономіки/ О.І. Ястремський, О.Г. Гриценко. – К. : «Знання», КОО, 1998. – 714 с.
11. Малий І.Й. Економіка державного сектора: навч. посібник/ І.Й. Малий, М.К. Галабурда. – К. : КНЕУ, 2007. – 280 с.
12. Мікроекономіка і макроекономіка: підручник/ [С. Будаговська, О. Кілієвич, І. Луніна та ін.]; за заг. ред. С. Будаговської. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003. – 517 с.
13. Славкова О.П. Соціальна інфраструктура: Мікроекономічний аспект// Вісник Сумського державного аграрного університету, Серія: Фінанси і кредит, 2000. - №2(9). - с.71-75.
14. Кічурчак М.В. Ретроспективний аналіз формування сучасних підходів до розуміння сутності суспільних благ в українській економічній науці / М.В. Кічурчак // Історія народного господарства та економічної думки України: зб.наук. праць. – Вип. 45 / Відп. ред. канд. екон. наук В.В. Небрат. – Київ : ДУ «Ін-т економіки та прогнозування НАН України», 2012. – 332 с.
15. Providing global public goods: managing globalization / I. Kaul, P. Conceicao, K. I. Gouven, R. U. Mendoza (eds.). – published for the United Nations development programme [by] Oxford University Press, 2003. – 672 с.
16. Чомпа П. Нариси економетрії/ П. Чомпа// Українська економічна думка: хрестоматія/ упоряд. С. М. Злупко. – К. : Знання, 2007. – С. 519–528.
17. Туган-Барановський М. І. Основи політичної економії/ М. І. Туган-Барановський; наук. ред., автор передм. і вст. ст. С. М. Злупко. – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – 628 с.

18. Мних Є. В. Економічний аналіз / Є. В. Мних. – К. : Знання, 2011. – 630 с.
19. Економіко-математичне моделювання / [В. В. Вітлінський, С. І. Наконечний, О. Д. Шарапов та ін.] ; За заг. Ред. В. Вітлінського. – К. : КНЕУ, 2008. – 536 с.
20. Вовк В. М. Оптимізація вибору рішень в кібернетичних системах / В. М. Вовк // Современные проблемы моделирования социально-экономических систем / [В. М. Вовк, Т. С. Клебанова и др.] ; Под. Ред. В. С. Пономаренко, Н. А. Кизима, Т. С. Клебановой. – Харьков : ФЛП Александрова К. М.; ИД „ИНЖЭК”, 2009. – 440 с.